

Εθνική Σχολή Δικαστών

Επιμορφωτικό Σεμινάριο 18.9.2018 Λάρισα

Ευαγγελία Ασημακοπούλου, Δ.Ν., Δικηγόρος

Α. Γενική θέση του προβληματισμού: Η έννοια της *αρχής της αναλογικότητας*, ο *αναιρετικός έλεγχος αυτής* και η έννοια του «*ευλόγου*». Το ερώτημα που γεννάται είναι εάν βρισκόμαστε στο πεδίο των αόριστων νομικών εννοιών. Αυτό έχει επίπτωση σε δύο δικονομικά ζητήματα: 1) τον αναιρετικό έλεγχο και 2) το ορισμένο της αγωγής¹.

Τι είναι οι αόριστες νομικές έννοιες, βασικά σημεία: Σύμφωνα με τον βασικό ορισμό του *Engisch* αόριστες νομικές έννοιες είναι εκείνες των οποίων το βάθος και το πλάτος είναι αρκούντως αβέβαια. Το νομικό έργο του δικαστή είναι η εξειδίκευση των αόριστων νομικών εννοιών και η υπαγωγή σε αυτές συγκεκριμένων πραγματικών γεγονότων τα οποία κατόρθωσε ο διάδικος να αποδείξει². Η ιδιαιτερότητα που αναφέρεται στον υπαγωγικό συλλογισμό στην περίπτωση που υπάρχει αόριστη νομική έννοια στο πραγματικό του κανόνα δικαίου περιγράφεται εναργώς από τον *Λίποβατς*³. Προκειμένου να εφαρμοστεί η μείζων πρόταση του νομικού συλλογισμού στα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως, πρέπει, προηγουμένως, με έναν ή περισσότερους ενδιάμεσους συλλογισμούς να καθορισθεί ειδικότερα και συγκεκριμένα το νόημα της αόριστης νομικής έννοιας. Οι ενδιάμεσοι αυτοί συλλογισμοί παραμένουν νομικοί συλλογισμοί. Πρόκειται, ως αναφέρεται από τον *Καράση*, για τους μερικούς υπαγωγικούς συλλογισμούς⁴. Στον ολικό υπαγωγικό συλλογισμό, η μείζονα πρόταση συνίσταται σε έναν πλήρη κανόνα δικαίου. Στον μερικό υπαγωγικό συλλογισμό, η μείζονα πρόταση αποτελείται από μία *μεμονωμένη νομική έννοια*, το δε πόρισμα έγκειται στην απόφαση ότι η συγκεκριμένη περίπτωση ανήκει ή δεν ανήκει στις νομοθετικές περιπτώσεις της έννοιας⁵. Ο μερικός υπαγωγικός συλλογισμός συμβαίνει στην ελάχιστονα πρόταση του δικαστικού συλλογισμού. Εμπεριέχει ταυτόχρονα δύο κρίσεις. Η μία κρίση είναι η διαπίστωση των

¹ Για το 2^ο ζήτημα βλ. αναλυτικά *Ασημακοπούλου*, Οι αόριστες νομικές έννοιες κατά την άσκηση της αγωγής, ΕΠολΔ 2019.508επ.

² *Μπέης*, Ερμηνεία ΚΠολΔ (1975) άρ. 335 σ. 1389

³ ΝοΒ 11. 978

⁴ *Καράσης*, Θεμελίωση και λειτουργία του υπαγωγικού συλλογισμού κατά το αντικειμενικό τελολογικό σύστημα δικαίου Αρμ 2002.173επ./184

⁵ *Καράσης*, προηγ.σημ.

πραγματικών γεγονότων. Η κρίση αυτή είναι αποδεικτική, συνίσταται, δηλαδή, στο ότι τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά ανταποκρίνονται στην αλήθεια. Η επόμενη δικαστική κρίση είναι νομική. Πρόκειται για την υπαγωγή στον νομικό κανόνα, η οποία εξειδικεύει, ταυτόχρονα, την *αόριστη νομική έννοια*.

B. 1. Ορισμός της αρχής της αναλογικότητας: Συνιστά έναν γενικότερο κανόνα πρακτικής ορθολογικότητας. Μπορεί επίσης να χαρακτηριστεί ως ένας συνταγματικός κανόνας μεθοδολογικού ενδιαφέροντος για την επίλυση αντινομιών μεταξύ αντίρροπων εννόμων αγαθών και δικαιωμάτων (Σταμάτη, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, 2009, σ. 518-520).

Κατά άλλη προσέγγιση, συνιστά μία θεμελιώδη δεσμευτική δικαιοϊκή αρχή, έναν υπερνομοθετικό κανόνα δικαίου, ο οποίος δεσμεύει τον δικαστή, ακόμη και όταν δικάζει ιδιωτικές έννομες σχέσεις, η επίκληση της αρχής της αναλογικότητας στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών μπορεί να γίνει μόνο στη βάση της τριτενέργειας, η οποία εισάγεται ρητά από το *άρθρο 25 I 3 του Συντάγματος* (Νίκας, Νομικές Μελέτες τομ. 2, 2014).

Η έννοια του αναλόγου έχει προσδιοριστεί με συγκεκριμένα κριτήρια: α) το πρόσφορο, β) το αναγκαίο και γ) το υπό στενή έννοια αναλογικό, δηλαδή τη λήψη ενός μέτρου που είναι μεταξύ των δύο. Η *έννοια του ευλόγου* δεν έχει προσδιοριστεί με ανάλογο τρόπο. Θα πρέπει όμως η έννοια του ανάλογου να θεωρηθεί ότι ενσωματώνεται ερμηνευτικά, όπου ο νόμος αναφέρει την έννοια του εύλογου, όπως λ.χ. στην ΑΚ 932, ώστε το εύλογο να είναι και ανάλογο (Σταθόπουλος, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση (ΑΚ 932) και διακριτική ευχέρεια του δικαστή- Τα όρια της νομικής μεθοδολογίας, ΕλλΔνη 2019.641επ.)

2. Το εάν η αρχή της αναλογικότητας συνιστά αόριστη νομική έννοια, εάν η έννοια του ευλόγου συνιστά αόριστη νομική έννοια και ο τρόπος που συμπλέκονται οι δύο αυτές έννοιες, ιδίως σε επίπεδο αναιρετικού ελέγχου, είναι ένα ζήτημα που απασχόλησε ιδιαίτερος την **νομολογία⁶ και την **θεωρία**⁷. **Συγκεκριμένα,****

---

⁶ Ενδ. ΟΛΑΠ 6/2009 ΕΠολΔ 2009.313 με παρατηρήσεις Καλαβρού ' ΟΛΑΠ 8/2005 ΕλλΔνη 2005.694, 9/2005, 10/2005, 11/2005, 12/2005, 13/2005), ΑΠ 195/2007 ΕΠολΔ 2008.98 ' 918/2007 ΕΠολΔ 2008.99 ΕΠολΔ 2008.99 με παρατηρήσεις Μπαμπινιώτη ' 1255/2007 ' 776/2007 ' 635/2007' 634/2007 ' 297/2007' 319/2006 ' 1675/2006 ΝΟΜΟΣ' 1275/2006 ' 2023/2006 ' 1670/2006 ' 770/2005 ' 752/2005 δημοσιευμένες στη ΝΟΜΟΣ

⁷ Δωρής, Πεδίο ισχύος και σημασία της αρχής της αναλογικότητας στο πλαίσιο της δικαιοδοτικής λειτουργίας του δικαστή, στον τόμο «Η πολιτική δίκη υπό το φως της νομολογίας του ΔΕΚ και του ΕΔΔΑ» (2008), σ. 302επ., Καλαβρός, Επιδίκαση εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρθρο 932 ΑΚ και αναιρετικός έλεγχος, ΕΠολΔ 2013.326επ. ΕλλΔνη 2007.1607επ., Μαργαρίτης, Η παραβίαση της αρχής της

απασχόλησε τη νομολογία και τη εκφρασθείσα επιστημονικά θεωρία το εάν η έννοια του ευλόγου ποσού ηθικής βλάβης του άρθρου 932 ΑΚ ελέγχεται με βάση την αρχή της αναλογικότητας, ιδίως ως προς τη σύμπτωσή του με την νομική αρχή της αναλογικότητας, όπως αυτή ερείδεται στη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος⁸. Αρκετά παλιότερα, η νομολογία δεχόταν ότι η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας για το εάν ο ενάγων υπέστη ή όχι ηθική βλάβη ή ψυχική οδύνη και για το ποιο είναι το επιδικαστέο ποσό της χρηματικής ικανοποίησης αποτελεί υπαγωγή πραγματικών περιστατικών σε νομική έννοια, βάσει των διδαγμάτων της κοινής πείρας, και άρα υπόκειται σε αναιρετικό έλεγχο⁹. Στην πρόσφατη όμως δικαστική ιστορία, η νομολογία σταθερά¹⁰, με ελάχιστες εξαιρέσεις¹¹, ακολούθησε, για αρκετά χρόνια, την άποψη ότι ο προσδιορισμός του ποσού της εύλογης χρηματικής ικανοποίησης λόγω

αναλογικότητας ως αναιρετικός λόγος (559 αρ. 1 και 19), ΝοΒ 2007.534, *Μαθθίας*, Το πεδίο λειτουργίας της αρχής της αναλογικότητας, ΕλλΔνη 2006.1επ., *Μητσόπουλος*, Αναλογικότητα και αναιρετικός έλεγχος για υπέρμετρη επιδίκαση ποσού λόγω ηθικής βλάβης, ΧρΙΔ 2006.769επ., Πατεράκης, Αναιρετικός έλεγχος α) της αρχής της αναλογικότητας κατά τον καθορισμό του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, β) της εφαρμογής της ΑΚ 932, ΕφΑΔ 2013.3επ., *Ποδηματά*, Σκέψεις για την ερμηνευτική αρχή της αναλογικότητας κατά τη νομολογία του ΕυρΔΔΑ και τον αντίκτυπό της στην ημεδαπή νομολογία, στον τόμο «Η πολιτική δίκη υπό το φως της νομολογίας του ΔΕΚ και του ΕΔΔΑ» (2008), σ. 238επ., η ίδια, Και πάλι για την αρχή της αναλογικότητας-Μεθοδολογικός προσανατολισμός με αφορμή την ΟΛΑΠ 6/2009, ΝοΒ 2010.600επ., η ίδια, ό.π, σημ. 90, ΕλλΔνη 2017.977επ., *Ρήγας*, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής προσωπικότητας διά των ΜΜΕ και αρχή της αναλογικότητας, ΕφΑΔ 2009.399επ., ο ίδιος, Η αρχή της αναλογικότητας, η εύλογη χρηματική ικανοποίηση του άρθρου 932 ΑΚ και ο αναιρετικός έλεγχος, ΕφΑΔ 2013.875επ., ο ίδιος, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009.789/805, *Σταθόπουλος*, Αναλογικότητα, εύλογη αποζημίωση και αναιρετικός έλεγχος, ΝοΒ 2010.833επ.

⁸ Για την ανάλυση του εν λόγω ζητήματος βλ. *Μακρίδου/Απαλαγάκη/Διαμαντόπουλος*, Πολιτική Δικονομία (2018) σ.338επ., *Ποδηματά*, Η αρχή της αναλογικότητας (25 παρ. 1 εδ. δ' Συντ.) στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, Από την ΟΛΑΠ 6/2009 στην ΟΛΑΠ 9/2015: αποτίμηση μίας πολυκύμαντης και επισφαλούς πορείας με αφορμή το ζήτημα της «εύλογης» ικανοποίησης κατ' ΑΚ 932, ΕλλΔνη 2017.977, *Καλαβρό*, παρατηρήσεις σε ΟΛΑΠ 6/2009 ΕΠολΔ 2009.315, *Κλειδωνόπουλο*, Η Αρχή της Αναλογικότητας (άρθρο 25 παρ.1 του Συντ): Ελέγχονται αναιρετικά οι δικαστικές αποφάσεις για τη μη τήρηση της αρχής της αναλογικότητας και μάλιστα με απ'ευθείας εφαρμογή της και ειδικότερα για το "εύλογο" ως προς το ύψος της επιδικασθείσας χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης (άρθρο 932 ΑΚ), ΕλλΔνη 2007.1607επ.

⁹ *Γεωργιάδης* σε *Γεωργιάδη/Σταθόπουλο*, Ερμηνεία ΑΚ (2016) άρθρ. 932 αριθμ. 23. ΑΠ 144/1966 ΝοΒ 1966.929, ΝοΒ 1961.211

¹⁰ Ενδ. ΟΛΑΠ 6/2009 ΕΠολΔ 2009.313 με παρατηρήσεις *Καλαβρού* ' ΟΛΑΠ 8/2005 ΕλλΔνη 2005.694 (9/2005, 10/2005, 11/2005, 12/2005, 13/2005), ΑΠ 195/2007 ΕΠολΔ 2008.98 ' 918/2007 ΕΠολΔ 2008.99 ΕΠολΔ 2008.99 με παρατηρήσεις *Μπαμπινιώτη* ' 1255/2007 ' 776/2007 ' 635/2007 ' 634/2007 ' 297/2007 ' 319/2006 ' 1675/2006 ΝΟΜΟΣ' 1275/2006 ' 2023/2006 ' 1670/2006 ' 770/2005 ' 752/2005 δημοσιευμένες στη ΝΟΜΟΣ'

¹¹ Βλ. εμμέσως ΑΠ 1043/2001 ΕλλΔνη 2002.461 ' 1020/2004 ΝΟΜΟΣ ' 1662/2005 ΝοΒ 2006.408. Βλ. και 132/2006 Αρμ 2006.757, η οποία δέχτηκε ευθέως λόγο αναιρέσεως του άρθρου 559 αρ. 1 ΚΠολΔ λόγω παραβίασης της αρχής της αναλογικότητας κατά την επιδίκαση του ποσού ηθικής βλάβης από το δικαστήριο της ουσίας. Βλ. επίσης και ΑΠ 1865/2014 ΕΠολΔ 2015.43, 1940/2014 ΕΠολΔ 2015.44 με παρατηρήσεις *Καλαβρού*

ηθικής βλάβης που οφείλεται στον δικαιούχο βάσει του άρθρου 932 ΑΚ αφέθηκε στην ελεύθερη εκτίμηση του δικαστηρίου της ουσίας. Η κρίση αυτή σχηματίζεται από την εκτίμηση πραγματικών γεγονότων (βαθμός πταίσματος, είδος προσβολής, περιουσιακή και κοινωνική κατάσταση των μερών), χωρίς υπαγωγή του πορίσματος σε νομική έννοια, ώστε να μην μπορεί να ελεγχθεί αναιρετικά. Μετά όμως την εκδοθείσα 9/2015 της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου¹², το εν λόγω νομολογιακό σκηνικό έπρεπε να εξεταστεί εκ νέου. Η τελευταία απεφάνθη πως το «εύλογο» του επιδικαζόμενου χρηματικού ποσού δεν είναι αόριστη νομική έννοια και, επομένως, η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας δεν υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου και δεν μπορεί να νοηθεί εσφαλμένη εφαρμογή του νόμου, δηλαδή της διάταξης του άρθρου 932 ΑΚ. Από την άλλη όμως πλευρά, η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας πρέπει να μην παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας. Κατά την εφαρμογή του άρθρου 932 ΑΚ η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας περί του επιδικαζόμενου ποσού ηθικής βλάβης αποφασίζεται με βάση τους ισχυρισμούς και τα αποδεικτικά στοιχεία που θέτουν στη διάθεση του δικαστηρίου οι διάδικοι, επιβάλλεται όμως να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, δηλαδή να μην επιδικάζεται ούτε ένα ευτελές ποσό ούτε ένα ποσό υπέρμετρα μεγάλο ως δήθεν εύλογο κατά την ελεύθερη κρίση του δικαστηρίου. Την τελευταία αυτή Ολομέλεια ακολουθεί η μεταγενέστερη νομολογία του Αρείου Πάγου¹³. Αξιοσημείωτη είναι η ακολουθούσα την Ολομέλεια του ΑΠ νομολογία των δικαστηρίων της ουσίας¹⁴. Περαιτέρω αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η έννοια της αναλογικότητας χρησιμοποιείται από τη νομολογία και για τον έλεγχο του εάν είναι εύλογο το ποσό που επιδικάζεται σε αγωγή αποζημίωσης βάσει της ΑΚ 931¹⁵, όπου εκεί το στοιχείο του «ευλόγου» δεν είναι στοιχείο της νομοτυπικής μορφής του κανόνα δικαίου¹⁶. Για το τελευταίο μάλιστα ζήτημα έχει εκδοθεί και νομολογία του ανώτατου ακυρωτικού¹⁷, η οποία αναφέρει συγκεκριμένα, κατά τον αναιρετικό έλεγχο

¹² ΕλλΔνη 2015.1661 = ΝοΒ 2015.1696 = ΧρΙΔ 2015.575. Οι κρίσεις της συγκεκριμένης απόφασης ακολουθούνται και από την ΟΛΑΠ 10/2017 ΝΟΜΟΣ

¹³ Βλ. ΟΛΑΠ 10/2017 ΝΟΜΟΣ ' ΝοΒ 2017.1815 ' ΑΠ 324/2016 ' 705/2016 ΝΟΜΟΣ ' **ΑΠ 12/2020 ΝΟΜΟΣ ' ΑΠ 43/2020** Βλ. και σχετικά παρατηρήσεις Κρητικού σε ΕλλΔνη 2017.1071επ.

¹⁴ ΜΠρΠατρ 2/2020 ΝΟΜΟΣ ' ΜΠρΠατρ 15/2020 ΝΟΜΟΣ

¹⁵ ΑΠ 65/2019 ΝΟΜΟΣ

¹⁶ ΜΠρΠατρ 2/2020 ΝΟΜΟΣ

¹⁷ ΑΠ 12/2020 ΝΟΜΟΣ

απόφασης δικαστηρίου της ουσίας που επιδικάζει ένα ποσό ως αποζημίωση του άρθρου 931 και 932 ΑΚ, ταυτόχρονα, ότι «Περαιτέρω, όμως, το Εφετείο, καθορίζοντας την χρηματική ικανοποίηση, για την ηθική βλάβη που υπέστη, του αναιρεσείου στο ποσό των 7.000 ευρώ, παραβίασε την αρχή της αναλογικότητας, και υπερέβη τα ακραία όρια της διακριτικής του ευχέρειας, δεδομένου ότι το ποσό αυτό, κατά την κοινή πείρα, τη δικαστηριακή πρακτική και τη συνείδηση για το δίκαιο, υπολείπεται, και μάλιστα καταφανώς, εκείνου που συνήθως επιδικάζεται σε παρόμοιες περιπτώσεις, σύμφωνα με όσα δέχθηκε το Δικαστήριο ουσίας ότι αποδείχθηκαν σχετικά με τις συνθήκες του ατυχήματος, το βαθμό συνυπαιτιότητας του παθόντος, το είδος και την έκταση των σωματικών βλαβών που υπέστη, ιδίως δε το μεγάλο διάστημα αποθεραπείας που απαιτείται για να επανέλθει η σωματική του υγεία στην κατάσταση που ήταν πριν από το ατύχημα, σε συνδυασμό με την ηλικία και την επαγγελματική απασχόληση στην οικογενειακή επιχείρηση. Επομένως, είναι βάσιμος και πρέπει να γίνει δεκτός ο τρίτος από τους αριθμούς 1 και 19 του άρθρου 559 ΚΠολΔ, λόγος της αναίρεσης, κατά τα οικεία σκέλη του, με τα οποία ο αναιρεσειών αποδίδει στην αναιρεσιβαλλομένη απόφαση τις αιτιάσεις ότι, κατά παράβαση της αρχής της αναλογικότητας και καθ' υπέρβαση των ακραίων ορίων της διακριτικής του ευχέρειας, το Εφετείο, κατά την εφαρμογή των διατάξεων, ουσιαστικού δικαίου, των άρθρων 932 και 931 του ΑΚ, καθώς και εκείνων των άρθρων 297, 298, 299, 330, 914 του ίδιου Κώδικα, 5 παρ. 1 και 25 παρ. 1 εδάφ. δ' του Συντάγματος, επιδίκασε σε αυτόν, ως εύλογη χρηματική του ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης το ως άνω ποσό, το οποίο είναι δυσανάλογα μικρό σε σχέση με αυτά που επιδικάζονται σε ανάλογες περιπτώσεις και προκύπτουν από τις συνθήκες της αδικοπραξίας (του τροχαίου ατυχήματος), με βάση τα αναφερόμενα στην απόφαση προσδιοριστικά κριτήρια για τον καθορισμό αυτή».

3. Σημαντική δικονομική παράμετρος του ζητήματος είναι το κατά πόσο η θεώρηση του «ευλόγου» υπό τα παραπάνω αναφερόμενα συνιστά ή όχι αόριστη νομική έννοια, ώστε να χρειάζεται εξειδίκευση αυτής στο αγωγικό δικόγραφο. Ουσιαστικά, ανακύπτει ένας έμμεσος προβληματισμός περί του ποια στοιχεία πρέπει να περιέχει το δικόγραφο της αγωγής, ώστε να προσδιορίσει ο δικαστής την «εύλογη» χρηματική ικανοποίηση. Η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου 9/2015 ακολούθησε, ως προς το ζήτημα αυτό, την μέχρι τότε εκδοθείσα

νομολογία, αποφαινόμενη πως το «εύλογο» του επιδικαζόμενου χρηματικού ποσού, όπως περιέχεται στο πραγματικό της ΑΚ 932, δεν είναι *αόριστη νομική έννοια*¹⁸. Η εν λόγω θεώρηση συνάδει με εκδοθείσα νομολογία βάσει της οποίας τα πραγματικά περιστατικά που λαμβάνονται υπόψη για να καθοριστεί το εύλογο χρηματικό ποσό για την ικανοποίηση του παθόντος ή πραγματικά περιστατικά που συνιστούν ειδικότερους προσδιορισμούς και ιδιότητες των πραγματικών περιστατικών που συνιστούν την ιστορική βάση της αγωγής, όπως οι συμπαρομαρτούσες συνθήκες, δηλαδή η περιουσιακή κατάσταση των διαδίκων, ο ποινικός χαρακτήρας της πράξης κλπ., δεν είναι *ίδια και αυτοτελή στοιχεία*, ώστε η παράθεσή τους να είναι απαραίτητη για την πληρότητα της αγωγής. Το δικαστήριο της ουσίας αποφαινεται γι' αυτά κατά ελεύθερη κρίση μη υποκείμενη σε αναιρετικό έλεγχο¹⁹. Το ίδιο αποφαινεται, *έμμεσα*, η νομολογία και όταν κρίνει πως για το ορισμένο της αγωγής λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης αρκεί η επίκληση πραγματικών περιστατικών που θεμελιώνουν την υπαιτιότητα και την αιτιώδη συνάφεια²⁰ ή όταν αναφέρει ότι στοιχεία, όπως ο βαθμός πταίσματος του υπόχρεου, η βλάβη του θύματος και η κοινωνική και οικονομική κατάσταση των διαδίκων, είναι πραγματικά περιστατικά που *συνεκτιμά* το δικαστήριο για να καθορίσει το ποσό που θεωρεί εύλογο, κατά την *αναιρετικώς ανέλεγκτη κρίση του*²¹. Η προσέγγιση της εν λόγω νομολογιακής θέσης οδηγεί στο ότι ο προσδιορισμός του *εύλογου ποσού* δεν είναι υπαγωγή σε *αόριστη νομική έννοια*, αλλά κατ' ουσίαν εκτίμηση πραγματικών γεγονότων. Το δικαστήριο, όταν εκτιμά το επιδικαζόμενο ποσό ηθικής βλάβης, δεν προβαίνει σε υπαγωγικό συλλογισμό, όπως παραπάνω περιγράφηκε, αλλά σε *εκτίμηση ουσίας*. Προς επίρρωση της εν λόγω σκέψης, η κλασική θεωρία του

---

¹⁸ Βλ. και ΟΛΑΠ 13/2002 ' 19/2011 ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1178/2009, 1942/2013, 309/2015, 606/2015, Βλ. και ό.π. σημ. 41 και *Ποδηματά*, ό.π. ΝοΒ 2010.600, όπου αναλύεται με παραπομπές σε θεωρία και νομολογία όλη η νομολογιακή εξέλιξη του ζητήματος από το 2001 έως την ΟΛΑΠ 6/2009 . Την ίδια άποψη ακολουθεί και *Παπανικολάου*, *Αναιρετικός έλεγχος του ύψους του ποσού για εύλογη κατά τις περιστάσεις αποζημίωση κατά τον ΑΚ, ιδίως κατά την 932 ΑΚ*, ΝοΒ 2016.811/812επ. Αντίθετα, *Ποδηματά*, ό.π. σημ. 99 σ. 996επ., *Καλαβρός*, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναιρετικό έλεγχο της επιδίκασης εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρθρο 932 ΑΚ, ΝοΒ 2009.1037επ., *ο ίδιος*, Ο αναιρετικός έλεγχος της επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρθρο 932 ΑΚ, ΝοΒ 2015.1901/1902, *ο ίδιος*, παρατηρήσεις ΕΠολΔ 2015.549, *Ρήγας*, Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής προσωπικότητας και αναιρετικός έλεγχος της εφαρμογής της ΑΚ 932, Δ 2009.789/805 *Γιανακκάκης*, παρατηρήσεις ΕΠολΔ 2015.552

¹⁹ ΑΠ 1189/2009 ΕΠολΔ 2010.280 '

²⁰ ΑΠ 797/2009 ΕΠολΔ 2010.274

²¹ ΑΠ 1086/2009 ΕΠολΔ 2010.279, ΠΠρΑθ 1816/2011 ΝΟΜΟΣ

αστικού δικαίου αναφέρει ότι όταν υπάρχουν διατάξεις στις οποίες γίνεται παραπομπή στην έννοια του «ευλόγου», η δικαστική απόφαση φέρει μεν δικαιοπλαστικό χαρακτήρα αλλά δεν πλάσσει κανόνα δικαίου, η δε ενέργειά της περιορίζεται μεταξύ των διαδίκων και στη συγκεκριμένη διαφορά²². Ειδικότερα, αναφέρεται ότι «*Η κρίσις αυτή δεν υπόκειται εις τον έλεγχον του Αρείου Πάγου, διότι αποτελεί εκτίμησιν συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως και συμπίπτει προς την εκτίμησιν ταύτην, δηλ. η κρίσις σχηματίζεται αμέσως εξ αυτής της εκτιμήσεως των πραγματικών γεγονότων, χωρίς να λαμβάνη χώραν υπαγωγή του πορίσματος εις νομικήν τινά έννοια ή νομικόν τινά κανόνα, ώστε να νοηθεί εσφαλμένη του νόμου εφαρμογή*»²³. Τελικώς, όταν το δικαστήριο, όταν κρίνει το «εύλογο» του επιδικαζόμενου λόγω ηθικής βλάβης ποσού, βάσει της διάταξης του άρθρου 932 ΑΚ, δεν προβαίνει σε μερικό υπαγωγικό συλλογισμό σε μία αόριστη νομική έννοια, ο οποίος με τη σειρά του θα οδηγήσει στην κατάφαση της νομικής βασιμότητας της αγωγής μέσω του ολικού υπαγωγικού συλλογισμού, αλλά, απλώς, προβαίνει σε έναν αριθμητικό υπολογισμό. Έτσι, εάν θεωρηθεί ότι το «εύλογο» δεν είναι αόριστη νομική έννοια, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι δεν είναι απαραίτητο στο δικόγραφο της αγωγής να αναφέρονται αυτοτελώς και ιδιαιτέρως, ως στοιχεία ιστορικής βάσης, τα απαραίτητα για την θεμελίωση του «εύλογου» ποσού πραγματικά περιστατικά. Τα τελευταία αρκεί να προκύπτουν, έστω και εμμέσως, από τα υπόλοιπα επικαλούμενα και αποδεικνυόμενα στοιχεία, ακόμη και με υποβοήθηση του δικαστηρίου, κατά ενεργοποίηση της 236 ΚΠολΔ, τα οποία συνεκτιμά το δικαστήριο και επιδικάζει το κατά την κρίση του ποσό, αρκεί, βεβαίως, να μην αιφνιδιάζεται ο εναγόμενος ως προς τα «συνεκτιμώμενα» στοιχεία.

Από την άλλη όμως πλευρά, η δικονομική επιστήμη, ερευνώντας το ζήτημα του αναιρετικού ελέγχου του ύψους του επιδικασθέντος στο δικαστήριο της ουσίας ποσού, έχει υποστηρίξει με σθεναρή επιχειρηματολογία ότι το «εύλογο» συνιστά αόριστη νομική έννοια²⁴. Επίσης, η ίδια η Ολομέλεια 9/2015 περιέχει στην αιτιολογία της σκέψης, που αν απομονωθούν, «δηλώνουν τον χαρακτήρα της κρίσης περί του ευλόγου ως κρίσης νομικής, σχηματιζόμενης μέσω της τελολογικής

---

²² Μπαλής, Γενικά Αρχαία (1948) σ. 24/25. Βλ. αντίθετα Σταθόπουλο, ό.π. ΕλλΔνη 2019.641επ. όπου θεωρεί το «εύλογο» ως αόριστη νομική έννοια.

²³ Μπαλή, προηγ. σημ.

²⁴ Μητσόπουλος, ό.π. ΧρΙΔ 2006.771, Καλαβρός, ό.π. και ίδια ήδη στο ΝοΒ 2009.1037επ/1051

ερμηνείας»²⁵. Ειδικότερα, η απόφαση αναφέρει «.....Με βάση τον σκοπό αυτόν αντλούνται ...ως ουσιώδη χαρακτηριστικά της έννοιας του «ευλόγου» εκείνα τα στοιχεία, που αποτελούν τα πλέον πρόσφορα μέσα για την εκπλήρωση του εν λόγω σκοπού της διάταξης. Τέτοια στοιχεία είναι κυρίως.... τα στοιχεία αυτά πρέπει να οδηγούν τον δικαστή να σχηματίσει την κατά το άρθρο 932 ΑΚ εύλογη κρίση του (όχι κατά τις υποκειμενικές του ανέλεγκτες αντιλήψεις, αλλά) κατ'εφαρμογή του αντικειμενικού μέτρου που θα εφαρμόζε και ο νομοθέτης αν έθετε ο ίδιος τον κανόνα αποκατάστασης της ηθικής βλάβης στη συγκεκριμένη περίπτωση. Συνάγεται δε το αντικειμενικό αυτό μέτρο από τον ανωτέρω σκοπό του άρθρου 932 ΑΚ και, μέσω αυτού, απι την όλη κλίμακα των υπερκείμενων σκοπών αποζημίωσης λόγω αδικπραξίας του ΑΚ....»²⁶. Περαιτέρω, στο ίδιο πνεύμα, η νομολογία έχει δεχτεί πως η κρίση του δικαστηρίου της ουσίας ελέγχεται αναιρετικά για παραβίαση του νόμου, αν το δικαστήριο της ουσίας έλαβε υπόψη γεγονότα που δεν έπρεπε να συνεκτιμηθούν ή παρέλειψε να συνεκτιμήσει γεγονότα που δεν ήταν αναγκαίο κατά νόμο να συνεκτιμηθούν για την επιδίκαση του ποσού της ηθικής βλάβης²⁷. Από τις συγκεκριμένες διατυπώσεις συμπεραίνει κανείς πως η εν λόγω νομολογιακή κρίση σχετίζεται περισσότερο με το ποια στοιχεία πρέπει και μπορούν να ληφθούν υπόψη για το σχηματισμό της κρίσης περί του «ευλόγου» ποσού, και όχι με το εάν αυτά συνιστούν αυτοτελώς ουσιώδες περιεχόμενο της ιστορικής βάσης της αγωγής.

Τελικώς, μετά την τελευταία απόφαση των δύο Ολομελειών του Αρείου Πάγου, περί του ότι το «εύλογο» δεν συνιστά άοριστη νομική έννοια²⁸, η νομολογία του Ανώτατου Ακυρωτικού υιοθετεί την εν λόγω θέση και σε μεταγενέστερες αποφάσεις της²⁹ και αποφαινεται ότι, ναι μεν ο προσδιορισμός του «εύλογου» ποσού γίνεται βάσει των στοιχείων που περιέχονται στους ισχυρισμούς και τα αποδεικτικά μέσα των διαδίκων, αλλά τα εν λόγω στοιχεία (περιστατικά) μπορεί να προκύψουν, κατά την ανέλεγκτη κρίση του δικαστή της ουσίας, από τις αποδείξεις, έστω κι αν δεν περιέχονται με ακρίβεια στην ιστορική βάση της

²⁵ Βλ. Ποδηματά, ό.π. σημ. 105 ΕλλΔνη 2017.996

²⁶ Βλ. ίδιες σκέψεις και στις ΑΠ 1406/2015 ' 76/2016 ΝΟΜΟΣ

²⁷ Ενδ. ΟΛΑΠ 13/2002, ΑΠ 179/2014, 757/2015, 874/2015 ΝΟΜΟΣ

²⁸ ΟΛΑΠ 9/2015 ΕΠολΔ 2015. 538 = ΝοΒ 2015.1696 = ΧρίΔ 2015.575 ' 10/2017 ΝΟΜΟΣ

²⁹ ΑΠ 270/2018 '752/2018 ' 1188/2018 ΝΟΜΟΣ

αγωγής³⁰. Η ασφαλής τοποθέτηση στο εν λόγω ζήτημα πρέπει να λάβει υπόψη το γεγονός ότι τις περισσότερες φορές η ίδια η εξιστόρηση του βιοτικού συμβάντος παρέχει στη δικαστική κρίση τα κριτήρια προσδιορισμού του «εύλογου» ποσού της ηθικής βλάβης, χωρίς να απαιτείται, σε επίπεδο ορισμένου της αγωγής, η επίκληση ξεχωριστών πραγματικών περιστατικών. Τα όσα «συνεκτιμώμενα» στοιχεία προκύπτουν στη συνέχεια από τις αποδείξεις είναι μία αποδεικτική ενίσχυση των ήδη επικληθέντων. Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη η παραπάνω αναφερόμενη μεθοδολογική παρατήρηση, βάσει της οποίας είναι πολύ πιθανό η ασάφεια της υπαγωγής να προκύπτει από την ασάφεια των επικληθέντων πραγματικών γεγονότων, συμπεραίνει κανείς ότι ο έλεγχος του δικαστικού προσδιορισμού της «εύλογης» χρηματικής ικανοποίησης, προϋποθέτει σαφήνεια των πραγματικών περιστατικών βάσει των οποίων προέβη ο δικαστής στον συγκεκριμένο προσδιορισμό³¹.

4. Ερώτημα προς συζήτηση και προβληματισμό: Εκτίμηση ουσίας το ύψος της αποζημίωσης, υπεισέρχεται έτσι ο αναιρετικός έλεγχος στην ελεύθερη εκτίμηση των αποδείξεων; Ελέγχει μόνο την παραβίαση ακραίων ορίων, άρα ελέγχει την παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας (με την έννοια που αναφέρθηκε παραπάνω ότι τα συμφέροντα του ενάγοντος και του εναγόμενου δεν σταθμίζονται σωστά) όχι της έννοιας του ευλόγου. Το εύλογο ελέγχεται μόνο εάν δεν είναι ανάλογο.

---

³⁰ ΑΠ 97/2018 ΝΟΜΟΣ Βλ. και παλιότερα ΕφΑνατΚρ 56/2015 ΝΟΜΟΣ

³¹ Βλ. αναλυτικά για το ζήτημα Ασημακοπούλου, Οι αόριστες νομικές έννοιες κατά την άσκηση της αγωγής, ΕΠολΔ 2019. 508επ.